

## Byw fel pobl sanctaidd heb y Deml

Teuluoedd offeiriadol oedd y teuluoedd a ddychwelodd o Fabilon wedi'r Gaethglud. Y Deml oedd canolbwynt adferiad y genedl yn ôl llyfrau Lefiticus a Numeri, a llyfrau beiblaidd eraill â'u bryd ar godi gwahanfur uchel rhwng yr Iddew a phawb arall. Aeth yn hanfodol bwysig diffinio beth oedd yn wahanol am yr Iddewon, a chraidd y gwahaniaeth hwn oedd eu bod wedi eu cysegru, eu gwneud yn sanctaidd, wedi eu gosod ar wahân. Byddai hyn yn cael ei fynegi drwy drefn gymdeithasol a naturiol bywyd Iddewig ond, uwchlaw popeth arall, roedd i'w fynegi drwy wasanaeth yn y Deml. Y gwasanaeth yma, a'r allor yn ganolbwynt iddo, oedd yn diffinio sancteiddrwydd, yn cynnig arwahanrwydd ac felly'n rhoi ystyr i fywyd Iddewig.

### Dinistr yr Ail Deml

Pan ddinistriodd y Rhufeiniaid yr Ail Deml yn 70OG, roedd ailddiffinio'r sancteiddrwydd yma yn hanfodol. Roedd y Deml a'r offeiriadaeth wedi mynd, a'r peth pwysig yn awr oedd sut i sancteiddio bywyd y genedl gyfan. Er bod y ddolen gyswllt rhwng arweinwyr y cyfnod cyn dinistr y Deml ac ar ôl hynny efallai wedi cael ei orbwysleisio er mwyn tanlinellu awdurdod, mae'r rhan fwyaf o'r dystiolaeth yn awgrymu mai'r Phariseaid, â'u pwyslais sylfaenol ar sancteiddrwydd bywyd bob-dydd, a awgrymodd sut oedd mynd ati. Yn hyn, fe gawson nhw gymorth grŵp proffesiynol yr ysgrifenyddion, oedd â gwybodaeth fanwl am y Beibl, i ddehongli'r traddodiad a sicrhau fod ei ddefodau'n gywir. Mae'r gair 'ysgrifenyddion' yn disgrifio'u gwaith, sef copio'r Torah a pharatoi'r dogfennau oedd eu hangen ar gymdeithas er mwyn iddi fedru byw yn ôl ei reolau. Roedd rhai ysgrifenyddion yn Phariseaid hefyd, ond nid pob un, gan mai galwedigaeth oedd hon yn y bôn, nid sect. Roedd y Phariseaid yn gwneud pob math o waith, yn cynnwys gwaith corfforol, a dim ond rhai oedd yn ysgrifenyddion.

### Esgor ar y Mishnah

Yn y math o Iddewiaeth a ddatblygodd yn y canrifoedd hollbwysig wedi colli'r Deml, cynigiwyd canllawiau manwl ar sut i sancteiddio pob agwedd ar fywyd Iddewig. 'Doethion' oedd y dynion sanctaidd a oedd yn cynnig y rhain, a'u gwaith cyntaf, a phwysicaf, oedd y Mishnah, a gafodd ei gwblhau tua 200OG. Neges hanfodol y Mishnah yw fod yr Iddewon, er eu bod heb y Deml, yn dal i fod yn bobl sanctaidd. Mae'r ffermwr yn gorfod

## Pwysigrwydd parhaol y Phariseaid

Roedd Sadwceaid y ganrif gyntaf yn gwbl wahanol i'r Phariseaid. Y prif wrthdaro rhwng y ddau grŵp hyn oedd union natur ac awdurdod traddodiad. Dysgai'r Sadwceaid mai dim ond y Torah ysgrifenedig oedd ag awdurdod. Roedden nhw'n gwrthod pob arfer a chred nad oedd yn bod yn llyfrau Moses, fel atgyfodiad y meirw. (Saith canrif yn ddiweddarach, ym Mabilonia, mynnai mudiad y Caraitaidd yn yr un modd y dylai'r Iddewon ddychwelyd at awdurdod y Beibl, gan gondemnio dehongliadau'r rabinaidd.) Sect offeiriadol oedd y Sadwceaid, a'r Arch-Offeiriad oedd eu pennaeth; yn wir, roedden nhw wedi eu henwi ar ôl Sadoc, y prif offeiriad yn ystod teyrnasiad y brenin Dafydd a'r brenin Solomon. Safbwynt y Phariseaid a orfu, ac mae yn esboniad diweddarach yn mynnu fod Duw wedi targelu i Moses yr holl Feibl, y Talmud, y Midrash, a hyd yn oed yr atebion fyddai'n cael eu rhoi ar unrhyw adeg yn y dyfodol i gwestiynau rhywun a oedd yn astudio o ddifrif. Nid yw hyn yn golygu eu bod yn hawlio fod y Torah llafar yn ei grynswth wedi cael eu drosglwyddo yn ddigryfnewid ond, yn hytrach, bod modd olrhain egwyddorion y dehongli a'r prif syniadau yn ôl at Moses. Tra bod y Torah ysgrifenedig yn sefydlog ac yn gysegredig, mae'r Torah llafar yn benagored ac yn esblygu o hyd. Beth sy'n hollbwysig, felly, yw dilyniant di-fwlch o rabiniaid yn mynd yn ôl at *Moshe Rabbenu* ('Moses ein Hathro'). Dyna safbwynt Iddewiaeth Uniongred i'r dydd heddiw (gweler pennod 4); ni ellir newid y Torah ysgrifenedig ond cyfeirir ato beunydd wrth ymdrin â realiti bywyd cyfnewidiol.

Gwyddom fod grwpiau Iddewig eraill yn bod yng nghyfnod yr Ail Deml, yn cynnwys un yn Qumran, ger y Môr Marw. Cangen o'r Eseniaid oedd y rhain, ym marn y rhan fwyaf o ysgolheigion. Mae gwybodaeth am yr Eseniaid yn ngwaith yr awduron Josephus a Philo, ond cafwyd llawer o'r wybodaeth am arferion a chredoau'r sect o Qumran o'r sgroliau a gafodd eu darganfod rhwng 1947 a 1960 mewn ogofeydd yn yr ardal honno. Roedd y grwpiau hyn yn wahanol nid yn unig o ran credoau diwinyddol ond hefyd yn eu perthynas â'r Rhufeiniaid. Collodd yr Iddewon yr ymreolaeth roedd y Macabeaid wedi ei hennill yn 164 COG pan feddiannodd y Rhufeiniaid Jerwsalem yn 63 OG. O ddau brif grŵp y cyfnod, roedd y Phariseaid yn aml yn beirniadu'r awdurdodau oedd mewn grym, ond cafodd y Sadwceaid awdurdod seciwlar gan y Rhufeiniaid, fel y Groegiaid Ptolemaig cyn hynny. Roedd ganddyn nhw bŵer a chyfoeth cwbl anghymmesur â'u nifer.